

УДК 811.161.2'373.72'282'38-11 І.Франко:140.8

## ГЕНЕЗА МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ІВАНА ФРАНКА (до проблеми становлення раннього ідіолекту)

**Іван ЦІХОЦЬКИЙ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка,  
кафедра української мови,  
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна*

Відстежено генезу мовної свідомості І. Франка. На основі аналізу ранніх текстів письменника 70-х років XIX ст. зроблено спробу реконструкції чинників формування мовного почерку митця.

*Ключові слова:* ідіолект, мовний стиль.

Полеміка щодо Франкової мови і мови галицького письменства загалом не є новою – початки її віднаходимо у “пуристичних” писаннях Василя Чайченка (Б. Грінченка. – *І. Ц.*), котрий звинувачував галичан у надмірному захопленні “полонізмами”, “москалізмами”, “провінціалізмами” і “рутенизмами” (“Галицькі вірші”, 1891), чим, до речі, спровокував мовну дискусію 90-х, захисником галицьких інтересів у якій був саме Іван Франко (“Говоримо на вовка – скажімо і за вовка”, 1891). На думку Ю. Шевельова, учасники дискусії так і не змогли піднятися над особисті смаки і усвідомити її загального значення: І. Франко, зокрема, “визнаючи в романтичному дусі принципово однакову цінність усіх говірок, як виявів різнобічності народної творчості, фактично сходять з позиції державницької, яка завжди вимагає уніфікації для одного життя, а значить і уніфікації народної мови. І. Франко обстоює не тільки діалектну многоосновність літературної мови – що було б цілком правильно; він обстоює і діалектну многоваріантність літературної мови, що практично було б дуже шкідливо” [10, с. 44].

Властиво, часто вражає не так факт критики мовної практики І. Франка (переважно раннього періоду творчості), як широкий діапазон поглядів на це питання, часто радикальних і полярних у своїй основі. Не применшуючи літературної (змістової) вартості Франкових творів і навіть визнаючи письменника за “найсильнішого з представників пошевченківської творчості” [3, с. 457], чимало дослідників ставило під сумнів мовну вартість його текстів. Типово, що закиди про “говірковий”, “провінційний” характер Франкової мови артикують, головню, вихідці з Наддніпрянщини. І. Огієнко, зокрема, писав, що І. Франко “мав багато даних перейти на всеукраїнську літературну мову, але того не зробив. Над культурою своєї мови [...] спочатку працював мало, пишучи звичайною галицькою говіркою. На форму своїх писань [...] взагалі звертав малу увагу, бо й часу на це не мав за звичайною в нього навалюю буденної праці” [5, с. 183].

Сучасник І. Франка, автор фундаментальної “Історії українського письменства” (1917–1918) академік С. Єфремов менш радикальний у висновках про мову Франкових текстів: “є у нього твори неоднакової вартості – то високомистецькі, до останнього слова оброблені, то писані нашвидку, щоб заповнити ту чи іншу прогалину, або задля шматка хліба, що його автор заробляв, як і його герої, “в поті чола” [2, с. 493]. Утім, найбільш фахову і виважену оцінку художній мові І. Франка дав 1925 року М. Зеров. Реагуючи на похапцем взяті та похапцем сформульовані враження окремих Франкових критиків, дослідник подав своє бачення його поетичного мовлення: “не можна заперечити, що мова раннього Франка страждає на численні діалектизми, провінціалізми, що в ній зустрічаються інколи і елементи рутенщини, високого галицького стилю попередньої доби, зорієнтованого на стару книжну мову: напушисті, бомбастичні вислови, надумані наголоси, варваризми [...]. Але дедалі мова Франкова все більш очищається, наближаючись до мови України Східної” [3, с. 460–461].

Про суперечності авторської мовно-правописної практики І. Франка згадує, поміж іншим, 1942 року В. Сімович – людина з чи не найбільшим редакторським досвідом видання текстів письменника: з одного боку, “кожне нове видання Франкових писань, що виходило під його рукою, має підправлену мову в дусі єдиної літературної мови для українців усіх земель [...] Франко, де міг, замінював західноукраїнські народні чи архаїчні форми наддніпрянськими, викидав полонізми, русизми чи церковізми, старі слова, що вийшли чи виходили з ужитку, підмінював новими, архаїчні дієприкметникові конструкції розв’язував окремими реченнями чи ставив замість них прикметники з відповідними наростками”. З іншого ж, – І. Франко постійно дбав про збереження у мові особливостей галицько-руського наріччя, залишаючи для колориту “місцеві, галицькі вислови та фрази” [6, с. 205].

Аналіз Франкової мови відтак є проблемою текстологічною, проблемою, що ускладнюється до того ж варіантністю текстів та відсутністю повного академічного видання літературної спадщини письменника. Якщо 1891 року І. Франко, полемізуючи з Б. Грінченком, усіляко відстоював мовну специфіку галицької літератури, а питання “будущої єдності і одноцільності [...] літературної мови” “задля звисних, дуже важних причин” переносив на далеке майбутнє [9, т. 28, с. 171], то вже за два роки, користуючись авторським правом, суттєво підправив мову другого, доповненого видання збірки “З вершин і низин” (1893). У передньому слові автор, зокрема, писав: “Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої, чистої народної мови, котре змалку ще було у мене сильно розвите. На мні в міньатурі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови” [9, т. 1, с. 20–21].

Мовні хитання відчував І. Франко ще у гімназійний (дрогобицький) період творчості: у шкільних літературних вправах (прототипах перших оповідань), мова яких близька до нагуєвицької говірки, він послуговується переважно фонетичним правописом. Але вже у двох останніх класах гімназії, у листуванні з В. Давидяком і творах, призначених для “Друга”, І. Франко різко переходить на “язичіє” і пише майже винятко-

во етимологічним правописом. До 60-х років XIX ст., зауважмо, фонетичний правопис у Галичині тенденційно трактували як симптом національного сепаратизму, натомість “етимологія” переросла у символ слов’янського єднання. Етимологічний правопис став сильною зброєю в ідеологічній доктрині москвофілів і значною мірою впливав на поширення мовного макаронізму в Галичині: “...наші етимологи, – писатиме згодом І. Франко у праці “Етимологія і фонетика в южноруській літературі,” – пустилися на посередню дорогу, почали з малоруського, церковного, польського і великоруського компонувати осібну мову, прибиваючи її по мірі свого вміння чимраз більше до великоруського. Таким-то способом етимологічна доктрина, на вид невинна, наукова, консервативна, довела до витворення язикового і ідейного макаронізму та гібридизму, якому подібного дарма було б шукати в цілій слов’янщині” [9, т. 29, с. 165–167].

Хитка позиція І. Франка дратувала його товариша, ревного прихильника народної мови М. Павлика, який у листах до Драгоманова висловлював здивування з того, що мужицький син не тільки дозволяє друкувати свої твори мертвим “язичієм”, але й сам виправляє на таку мову твори інших [11, с. 102, 119–120].

Не заперечував І. Франко, що “школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови” у його ранніх текстах [9, т. 1, с. 20–21]. Утім, як видно, була ще одна – і дуже важлива – причина мовного становлення молодого письменника-початківця – феномен галицького москвофільства і цілого галицько-руського, так званого “москвофільського” письменства [9, т. 31, с. 458]. Москвофільство – течія, яка у 40-х роках XIX ст. оформилась початково як мовно-літературний, а згодом як суспільно-політичний напрям [7, с. 498]. Упродовж десятиліть “жвякало і випльовувало” здібних і талановитих людей у Галичині, перетворюючи їх на “виссаних, здеправованих ветеранів”. Яків Головацький, Іван Наумович, Ізидор Шараневич, Антін Петрушевич, Іван Гушалеви́ч, Осип Левицький, Іван Озаркевич і багато інших потенційно корисних особистостей так і не змогли писати тією мовою, якою розмовляли, а конче силкувалися писати “висшим стилем” і попадали у дивачну “язикову рутенщину” [9, т. 35, с. 8–9].

Значний вплив (в тому числі й мовний) на І. Франка, окрім того, у той час мала “белетристика великоруська”. В автобіографії, написаній для історії української літератури Омеляна Огоновського, І. Франко зізнався, що в основі ранньої концепції “Галицьких образків” (1876) лежало захоплення творчістю Л. Толстого і І. Тургенєва. В оповіданні “Гірчичне зерно” письменник згадує, як восени 1875 року, по приїзді до Львова, “зачитувався Детством, отрочеством и юностью Толстого та першими романами Золя, що вийшли в російських та польських перекладах”. Серед книг, вилучених у І. Франка під час трусу в червні 1877 року, були, поміж іншим, твори Крилова, Помяловського, Салтиков-Шчедріна, Герцена, Островського, Чернишевського [1, с. 145].

На москвофільське письменство, від мовно-естетичного впливу якого не вберігся й сам І. Франко (перша поетична збірка “**Баляды і розказы**”, ранні драматичні (“**Три князі на один престол**”, “**Славой і Хрудош**”) і прозові тексти (повість “**Петрії і Довбушуки**”)), вчений дивився з декількох ракурсів: “Національні пуристи можуть говорити, що се письменство властиво вибігає поза рамки українсько-руської літератури, значить, і історик сієї літератури може перейти над ним до дневного порядку

[...]. Естетик, що роздивляється літературні твори тільки з погляду на їх артистичну вартість, скаже, що [...] те письменство досі не дало ані одного твору, не виховало ані одного писателя, котрий би в скарбівню людської творчості вніс хоч що-небудь своє, оригінальне, живе і викінчене. Але історик культури, для котрого кожне духове збочення є так само інтересне, як прогрес, котрого однаково займають здорові і патологічні прояви людського духу, мусить звернути пильну увагу також на ту духову пошесть, що в виді москвофільства [...] підточує духові сили галицько-руської інтелігенції і не дозволяє їй стати на ноги” [9, т. 31, с. 458–459].

Мовна свідомість І. Франка також стала ареною хоч і короткотривалої, але вкрай напруженої боротьби різновекторних естетичних прямувань. Типовою у цьому плані є творча історія повісті “Петрії і Довбушуки” – одного із небагатьох Франкових текстів, що не має реального сюжетного прототипу і реальних життєвих типажів, а відтак була виплодом романтичної фантазії молодого автора, сугестійованої ремінісценціями “гімназійної лектури”, зокрема творами Лімбаху та Гофмана [9, т. 22, с. 328].

Повість І. Франко писав впродовж 1875–1876 років і тоді ж частинами друкував у числах студентського журналу “Друг”. Той період свого життя письменник визначив як час “спорів язикових” та власного мовного становлення. В автобіографічних нотатках І. Франко пригадує, як одразу після вступу до “Академічного кружка” він опинився у вирі мовних суперечок і якийсь час “хитався на сей та на той бік”: “В спорах кружкових я не грав майже ніякої ролі, а хоч у “Друзі” мусив зразу друкувати язичієм, то все-таки у себе писав фонетичним язиком”. Усі ці фактори позначилися на мовній монолітності Франкового тексту: з п’ятого розділу другої частини (або з 14-го номера журналу “Друг”) мова твору поволі звільняється від “язичних” елементів, що пов’язано ще й з виразною демократизацією мовно-правописних настанов журналу [8, с. 477–478]. До повісті “Петрії і Довбушуки” І. Франко відчував неприховану симпатію, сприймав її як “документ літературного смаку того часу”, хоч і прекрасно відчував “язикові” та “річеві” недоліки свого раннього дітища [9, т. 22, с. 486–487]. Мова першої редакції повісті насичена старослов’янізмами, русизмами (чи “москалізмами”, як їх називав І. Франко), полонізмами та вузькими діалектними формами. За підрахунками М. Лесюка, кількість язичних елементів у початкових розділах першої редакції тексту становить не менше двадцяти відсотків від усієї кількості слів [4, с. 730]. Не менш показовим є й синтаксис повісті, що відповідав тодішнім естетичним вимогам оформлення тексту: гіпертрофія фрази, надмірне нанизування паратактичних і гіпотактичних конструкцій, насиченість дієприкметниковими зворотами громіздкої будови та ін. [8, с. 479], що були відскоками “від простого та природного ходу оповідання” [9, т. 22, с. 486]. Отож, інтерпретувати твір як зразок літератури на діалекті недоцільно: мозаїка діалектних форм тут не є самодостатньою стилістичною константою, а радше додатковим, альтернативним джерелом збагачення “язичної практики” в царині галицького варіанту літературної мови. Тим більше, що у другій редакції повісті, скомпонованій на прохання д-ра В. Сімовича у 1909–1912 роках, І. Франко без жалю звільняється від симптомів “мало виробленої мови” [9, т. 22, с. 486]; фонетико-морфологічні діалектизми майже зникають навіть з мовних партій героїв.

“Язичну” практику І. Франка традиційно трактують як проблему стилістичну, а

штучне “окнижнення” мови ранніх текстів вважають даниною літературним смакам епохи [8, с. 479]. Впливи “москвофільського” письменства і концепції “висшого стилю” на І. Франка дійсно не варто применшувати, втім і перебільшувати теж не треба.

Місцева літературна продукція довгий час була чи не єдиним мовним еталоном для молодого письменника, книжки з Великої України до Галичини потрапляли вкрай рідко і великого впливу на нього тоді ще не мали. Франкові ж від перших кроків у літературі доводилося долати проблему мовного вакууму, лексичного дефіциту, яка ускладнювалася ще й мовним дуалізмом і постійними “язиковими хитаннями” письменника.

1. *Возняк М.* Нариси про світогляд Івана Франка. – Львів, 1955.
2. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995.
3. *Зеров М.* Франко-поет // Зеров М. Твори: У 2 т. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. – К.: Дніпро, 1990.
4. *Лесюк М.* “Язичіє” в художніх творах Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998.
5. *Огієнко І.* Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995.
6. *Сімович В.* “Лис Микита” в новім одягу // Франкіана Василя Сімовича / Упоряд., передмова та примітки М. Білоус і З. Терлака. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005.
7. *Сухий О.* Галицькі москвофіли в оцінці Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998.
8. *Франко З.* Мова творів Івана Франка // Курс історії української літературної мови: У 2-х т. – К., 1958. – Т. 1.
9. *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – К., 1976 – 1986.
10. *Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003.
11. *Щурат С.* Перші літературні спроби Івана Франка // Іван Франко. Статті і матеріали. – 1949. – 36. 2.

## IVAN FRANKO'S LINGUAL MENTALITY GENESIS (the problem of early idiolect foundation)

Ivan TSIKHOTS'KYI

*Ivan Franko National University of L'viv,  
The department of Ukrainian Language,  
1 Universytets'ka str., 79000 L'viv, Ukraine*

The article is devoted to the problem of idiolect studying at Ivan Franko's early belletristic works. On the basis of Ivan Franko's prose language it was made the classification of artistic language types.

*Key words:* idiolect, stylistic.

**ГЕНЕЗИС ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ ИВАНА ФРАНКО  
(к проблеме формирования раннего идиолекта писателя)**

**Иван ЦИХОЦКИЙ**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,  
кафедра украинского языка,  
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина*

Исследовано историю развития языкового сознания Ивана Франко. На основании анализа текстов писателя 70-х годов XIX века сделана попытка реконструкции базовых принципов формирования языкового почерка писателя.

*Ключевые слова:* идиолект, языковой стиль.

*Стаття надійшла до редколегії 25.02.2010  
Прийнята до друку 27.02.2010*